

УДК 007

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-3/39>**Теребус О. Л.**

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Рожило М. А.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПРОБЛЕМА САМОРЕГУЛЯЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА

У статті проаналізовано механізми регулювання професійної діяльності журналістів в Україні. Наголошено на особливостях державного та недержавного регулювання ЗМІ в Україні, розглянуто законодавчі положення, що стосуються діяльності українських медіа та журналістів. Увагу зосереджено на проблемі заборони втручання у професійну діяльність журналістів, неприпустимості контролю за змістом поширюваної інформації. Акцентовано на ролі журналістів, які виконують чи не найважливішу функцію у демократичному суспільстві: забезпечують право громадян на інформацію. Артикульовано потребу оновлення інформаційного законодавства України, а також визначено необхідність із боку держави визнавати організації, які беруть участь у саморегулюванні мас-медіа.

Для того, щоб механізми саморегуляції та співрегуляції запрацювали в Україні, потрібно бажання, розуміння значення медіа та їх впливу на суспільство, фаховість і готовність працювати за правилами, незалежно від того, чи подобаються вони журналістам. Також повинно бути узгодження та здатність регулятора впливати на забезпечення певної якості медіапродукту, певних гарантій захищеності найбільш вразливих груп аудиторії від можливого шкідливого контенту, необхідно і з боку держави визнавати такі організації та їхню роль у саморегуляції.

В Україні є достатньо об'єднань та спілок, які б могли більш активно займатися питаннями саморегуляції ЗМІ. Однак Україна ще не створила надійних інструментів, які могли б запобігати порушенню права громадян на об'єктивну, чесну та якісну інформацію. Але й громадянське суспільство повинне бути готове для сприйняття високоякісного медійного продукту, бути вимогливим та критично мислячим. Адже некритичне сприйняття аудиторією інформації прямо впливає на кількість джінси, фейків та маніпуляцій у медіа. Якби аудиторія належним чином оцінювала якість матеріалів, то вона б відмовлялася від незбалансованих новин. А це, у свою чергу, спонукало б і журналістів змінюватися. У державі головною причиною невисокого рівня дотримання етичних принципів медійниками є економічна залежність. Хоча продовж останнього десятиліття й держава, й журналісти, й власники ЗМІ працюють над формулою регулювання, вдосконалено Кодекс етики українського журналіста, переформатовано роботу Комісії з журналістської етики, тривають дискусії, круглі столи на різних рівнях, вивчається досвід інших країн.

Ключові слова: діяльність журналіста, механізми регулювання, співрегулювання, саморегулювання мас-медіа, демократія, свобода ЗМІ.

Постановка проблеми. В українському мас-медійному просторі впродовж кількох років піднімаються питання про саморегуляцію ЗМІ, їх свободу від власників, дотримання журналістами професійних та етичних стандартів тощо. Проводяться зустрічі, круглі столи, дискусії, ініціаторами яких є Національна спілка журналістів України, Комісія з журналістської етики, Незалежна медійна рада, представники влади та громадськості. Досвід діляться закордонні експерти. Проте однозначного рішення ще не прийнято.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про саморегуляцію ЗМІ говорять як науковці (О. Кузнецова, В. Іванов, С. Квіт, А. Кострубіцька),

так і експерти (Т. Назарук, Я. Шеремета, М. Прохасько), представники професійних об'єднань та громадськості.

Формулювання цілей статті. Опираючись на європейський досвід, українська медійна спільнота широко обговорює можливості саморегуляції та співрегуляції ЗМІ. Але більшою мірою ці дискусії ведуться на різних майданчиках та їх досвід не систематизовано. Автори статті спробували різносторонньо розглянути проблему та систематизувати власне український досвід.

Виклад основного матеріалу. Свобода ЗМІ є основою всіх демократичних свобод. Коли держава не гарантує цієї свободи, то всі інші свободи

перебувають під загрозою, як і сама демократія та суспільство в цілому.

Журналісти виконують чи не найважливішу функцію у демократичному суспільстві – забезпечують право громадян на інформацію. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про інформацію» забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом.

Для покращення якості медіа та збереження незалежності поряд із державним варто, враховуючи закордонний досвід, створювати й недержавне регулювання ЗМІ, що якісно впливає на них та «сприяє демократичному розвитку суспільства, його моральності» [3, с. 225]. Поведінку журналіста, за словами О. Кузнецової, можуть оцінювати за «критеріями журналістської етики спеціально створені незалежні від влади інстанції... У багатьох демократичних країнах світу існують системи саморегулювання ЗМІ, що за основу діяльності беруть кодекси журналістської етики, звичаєве або прецедентне право...» [3, с. 225].

Саморегуляція ЗМІ, на думку експерта «Детектор.Медіа» Т. Назарука, є «оптимальним механізмом для збалансування прав журналістів та їхньої відповідальності перед суспільством, а також захисту від впливу власників і держави» [4]. Дослідниця А. Кострубіцька наголошує, що у вузькому розумінні «термін саморегулювання являє собою процес визначення, встановлення та санкціонування правил членами професії. У широкому розумінні саморегулювання трактується західними науковцями як медіа-підзвітність, що включає в себе не лише професіоналів царини ЗМК, але й потенційних користувачів до процесу, шляхом залучення інструментів медіа-підзвітності задля відповідальності перед суспільством... У загальному розумінні саморегулювання ЗМК фактично являє собою стандарти, засновані на відповідних принципах діяльності мас-медіа, які є необхідними для свободи слова та процес, що дозволяє ці стандарти моніторити» [4, с. 50].

Країни Західної Європи, Європейський Союз заявляють про себе як про приклад для наслі-

дування у справі забезпечення свободи преси. В багатьох країнах контроль мас-медіа з боку влади неприпустимий, адже це означало б крах демократичних цінностей, тому там сформувалася своя система контролю за роботою засобів масової комунікації – неурядові органи, діяльність яких спрямована на те, щоб преса, радіо та телебачення діяли в інтересах суспільства, а також саморегулювання та самодисципліна.

В Україні, опираючись на Конституцію України, Кримінальний та Цивільний кодекси, розроблено та введено в дію низку законів стосовно різних галузей діяльності ЗМІ: Закони України «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення та радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про рекламу», «Про авторське право і суміжні права», «Про доступ до публічної інформації», «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів», «Про державну таємницю», «Про авторське право і суміжні права», «Про видавничу справу», «Про Суспільне телебачення та радіомовлення України» та ін.

Крім законів України щодо діяльності ЗМІ, розвиток їх визначають й інші документи, нормативні акти, постанови, укази, які приймаються владними структурами (Укази Президента України, Постанови Верховної Ради, Постанови Кабінету Міністрів України тощо). Також у своїй діяльності журналісти керуються міжнародними актами і постановами, зокрема Загальною Декларацією прав людини та Європейською Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, Конвенцією про свободу асоціацій і захист права на організацію та ін.

Сьогодні, попри норми законодавства, існують певні проблеми, пов'язані з реальним втіленням свободи журналістської діяльності та правом на інформацію. В Україні склалася загрозлива ситуація у справі забезпечення основних прав та свобод людини й громадянина на отримання повної, неупередженої інформації та забезпечення права журналіста на вільне, без зовнішнього тиску виконання своїх професійних обов'язків, що зумовлено впровадженням політичної вітчизняної та міжнародної цензури. Тиск на ЗМІ став однією з найбільш поширених форм політичної цензури. Найактивнішим суб'єктом здійснення такого тиску стала державна та місцева виконавча влада, податкова адміністрація, правоохоронні органи.

Залежність системи судової влади в Україні від виконавчої влади та її корумпованість роблять

неефективними для ЗМІ звернення до судових органів у разі порушення прав журналістів та редакційних колективів. В Україні наявна фактична безкарність чиновників за незаконне обмеження прав ЗМІ. Жодного з державних службовців не було звільнено з роботи за перешкоджання діяльності журналістів.

ЗМІ втрачають належні їм у демократичному суспільстві функції посередника між владою та суспільством, перетворюються на знаряддя політичного впливу та маніпулювання. Діяльність журналістів в Україні впродовж останніх десятиліть перебуває під пильним оком громадськості. Десятки журналістів в Україні загинули через виконання своїх професійних обов'язків. Зафіксовано сотні прикладів побиття, залякувань, погроз журналістам, цензури, тиску на ЗМІ, перешкоджань виконанню професійних обов'язків.

В Україні напрацьовано низку законів, інших нормативних документів, які обумовлюють засади діяльності журналістів. Вони відповідають європейським і світовим стандартам. Але для того, щоб вони успішно функціонували, ще досі не створено відповідний суспільний ґрунт, не узгоджено понятійний апарат, не розроблено шляхи їх реалізації, що, як свідчать практики, досить довготривалий процес. Великі надії покладаються на процес подальшої демократизації суспільства, інтегрування його в європейську спільноту, а також пошук форм самостійного регулювання медіа.

Ще однією проблемою, що постала у сфері забезпечення свободи слова, є те, що основні закони у сфері забезпечення свободи слова та функціонування ЗМІ були прийняті у 90-х роках ХХ століття. Окремі їхні положення застаріли або містять певні неузгодженості й потребують уточнень. Питання оновлення інформаційного законодавства неодноразово піднімалося, розглядалося ряд проєктів, проте однастайності досі немає.

В Україні власники медіа використовують редакції та журналістів для однобокого висвітлення політичних та економічних подій, конфліктів у власних інтересах. Незалежність, безпеку та захист від будь-якого тиску мають гарантувати закон, держава та суспільство, яке повинно бути зацікавленим у якісній журналістиці.

Давно назріло питання про відповідну державну політику в інформаційній сфері, яка забезпечила б умови для незалежної діяльності медіа, обмежила вплив з боку органів державної влади та забезпечила б право громадян на вільний доступ до засобів масової комунікації, а також створила б та забезпечила законодавчі, економічні

на інші умови для функціонування медіа, захист їхньої діяльності та прав і свобод їх працівників.

Упродовж останніх років розглядалося кілька законопроєктів про аудіовізуальні послуги, про медіа, але до сьогодні жодного не прийнято. Медіа-експерти, спираючись на досвід інших демократичних країн та враховуючи стан справ в Україні, впевнені, що спів- чи саморегулювання можливе, коли його механізми будуть прописані у законодавстві, тобто будуть прописані певні правила гри.

У часи цифрових викликів, фейків, маніпуляцій та провокацій порушуються основні професійні та етичні норми, від яких залежить, чи отримають громадяни важливу об'єктивну інформацію. Тому «саморегулювання медіа є оптимальним механізмом для збалансування прав журналістів та їхньої відповідальності перед суспільством, а також захисту від впливу власників і держави, надмірного регулювання та обмежень свободи слова», – зазначає Т. Лебедева, почесна голова Національної асоціації медіа [5].

Саморегуляція дозволить зберегти редакційну незалежність, допоможе мінімізувати втручання держави, покращить якість медіа, підвищить відповідальність їх за свою роботу та полегшить доступ аудиторії до ЗМІ [4].

На думку О. Кузнецової, дотримання журналістами етичних вимог повинні контролювати самі журналісти, керівники відділів, редакцій, програм, творчі професійні організації (Національна спілка журналістів України), громадські організації (Комісія з журналістської етики) [3]. Цілком прийнятним було б використовувати досвід омбудсменів у редакціях газет, котрі б виконували стримувальну функції для журналістів, могли б надати їм юридичну консультацію, а також швидко розв'язати проблему ображених читачів.

Над питанням саморегуляції в Україні з початку 2000-х років активно працюють Національна спілка журналістів України, Незалежна медіа-профспілка України, Національна асоціація медіа, Українська Асоціація Медіа Бізнесу, Комісія з журналістської етики, Незалежна медійна рада, Індустріальний гендерний комітет з реклами, Рух «Медіа за усвідомлений вибір», Національний прес-клуб, професійні та громадські об'єднання й організації.

Державний регулятор Національна рада з питань телебачення та радіомовлення є конституційним, наглядовим та регуляційним органом України в галузі телерадіомовлення, який стежить за дотриманням законодавства у цій галузі,

здійснює аналіз стану телерадіомовлення в Україні, приймає рішення про створення та розвиток каналів мовлення, мереж мовлення, телемереж, які передбачають використання радіочастотного ресурсу, сприяє включенню телерадіоорганізацій України до світового інформаційного простору і здійснює їх діяльність відповідно до міжнародних стандартів, бере участь у розробці пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері, здійснює співробітництво з питань телебачення і радіомовлення з міжнародними організаціями, з органами державної влади та неурядовими організаціями інших країн тощо.

Зараз Національна рада має реальні повноваження встановлювати порушення та застосовувати санкції, а саморегуляторні органи у своїй роботі спираються на етичні норми та можуть застосовувати лише дружнє попередження чи осуд.

Національна спілка журналістів України є національною творчою спілкою, яка об'єднує журналістів та інших працівників ЗМІ, що професійно займаються журналістською чи публіцистичною діяльністю. Метою Спілки є сприяння розвитку журналістики в Україні, захист соціальних, економічних та творчих інтересів журналістів. НСЖУ співпрацює з різними установами й організаціями ООН, ЄС, Ради Європи, з Міжнародною федерацією журналістів, розвиває міжнародні зв'язки з об'єднаннями працівників преси інших країн, укладає угоди про співробітництво у сфері професійної діяльності та обміну інформацією, налагоджує журналістські обміни. Співпрацює й з українськими державними структурами та інституціями.

Незалежна медіа-профспілка України – перша всеукраїнська профспілка працівників медіасфери. Профспілка фінансується за рахунок членських внесків, об'єднує журналістів по всій країні та входить до Міжнародної федерації журналістів. Медіа-профспілка захищає професійні, соціальні, економічні, трудові інтереси своїх членів у відносинах з роботодавцями, владними структурами, з іншими організаціями.

У грудні 2013 року на пленумі Національної спілки журналістів був прийнятий Кодекс етики українського журналіста, раніше затверджений Незалежною медіа-профспілкою України. В основу Кодексу закладені положення Кодексу професійної етики українського журналіста, схваленого 2002 року на з'їзді Національної спілки журналістів України. За дотриманням положень Кодексу стежить Комісія з журналістської етики,

діяльність якої переформатовувалася та реорганізувалася.

Нині Комісія з журналістської етики – орган саморегуляції роботи журналістів та редакцій, який дозволяє обговорювати та пропонувати шляхи вирішення конфліктних ситуацій, керується Кодексом етики українського журналіста. Комісія розглядає конфліктні ситуації етичного та професійного характеру, що виникають в журналістському середовищі, а також між середовищем та громадськістю під час виконання журналістами професійних обов'язків.

Діяльність Комісії з журналістської етики спрямована на формування професійної культури та чесної журналістики, становлення довіри до медіа, усвідомлення журналістами визнаних на міжнародному рівні правил поведінки та необхідності дотримуватися їх у повсякденній діяльності, а відтак утвердження довіри до ЗМІ та зміцнення принципу свободи слова в Україні. Сам факт публічного реагування на неетичну поведінку чи поширення недостовірної інформації сприяє оздоровленню медійного середовища, а також виховує свідомого медіаспоживача.

Медіаексперти вважають, що в Україні саме Комісія з журналістської етики може стати єдиним органом саморегуляції. Проте не всі медіа та не всі журналісти сприймають її заяви або зважають на них. Також діяльність Комісії та її рішення сприймають не всі власники ЗМІ.

У Законі України «Про телебачення і радіомовлення» записана норма про створення редакційних рад з редакційними статутами, які, на думку експертів Т. Котюжинської, К. М'яникової, С. Остапи, С. Томіленка та ін., могли б бути своєрідною групою підтримки Комісії з журналістської етики та розглядали локальні етичні проблеми на каналах.

Незаангажований професійний орган саморегулювання у медійній сфері – Незалежна медійна рада, створена 2016 року. Одним із ключових завдань медійної ради є вирішення спорів та конфліктів за зверненнями громадян чи органів влади щодо дотримання медійного законодавства, міжнародних стандартів висвітлення інформації у ЗМІ, порушень норм журналістської етики. Досить часто рішення Незалежної медійної ради лягають в основу рішень Національної ради з питань телебачення та радіомовлення. Членами Ради було ініційовано підписання актів узгодження щодо захисту дітей від сексуального насильства при залученні до медіавиробництва, спільних правил висвітлення участі дітей

у збройних конфліктах, спільних правил висвітлення в медіа теми суїциду, спільного акту узгодження висвітлення засобами масової інформації випадків насильства та жорстокості тощо.

Захистом свободи слова, розвитком вільного медіаринку займається найбільше професійне об'єднання українських медіа – Національна асоціація медіа. Донедавна цей орган називався Незалежною асоціацією телерадіомовників. Асоціація представляє інтереси членів об'єднання в органах державної влади, зокрема в процесі підготовки нормативних актів, надає правову підтримку, створює сервіси для підвищення професійного рівня фахівців галузі телерадіомовлення, допомагає телерадіокомпаніям у наповненні ефіру якісною аудіовізуальною продукцією тощо.

Українська Асоціація Медіа Бізнесу (Українська Асоціація Видавців Періодичної Преси) об'єднує видавців з метою сприяння розвитку ринку друкованих ЗМІ, спрощення правил та регулювань, покращення умов для ведення бізнесу. Докладає Асоціація зусиль і до покращення законодавства та норм, які регламентують видавничий бізнес, покращення рівня професійної освіти фахівців, підвищення стандартів професійної журналістики, створення рівних та сприятливих умов для ведення видавничого бізнесу в Україні.

Для саморегуляції українського рекламного ринку створена організація – Індустріальний гендерний комітет з реклами, яка перевіряє дотримання рекламодавцями стандарту щодо заборони дискримінаційної реклами за ознакою статі. Отримавши скаргу, Комітет у двотижневий термін її розглядає, здійснює експертизу й складає свій висновок.

Для того, щоб механізми саморегуляції та співрегуляції запрацювали в Україні, потрібно бажання, розуміння значення медіа та їх впливу на суспільство, фаховість і готовність працювати за правилами, незалежно від того, чи подобаються вони журналістам. Також повинно бути узгодження та здатність регулятора впливати на забезпечення певної якості медіапродукту, певних гарантій захищеності найбільш вразливих груп аудиторії від можливого шкідливого контенту, необхідно і з боку держави визнавати такі організації та їхню роль у саморегуляції.

Висновки. Отже, в Україні є достатньо об'єднань та спілок, які б могли більш активно займатися питаннями саморегуляції ЗМІ. Однак Україна ще не створила надійних інструментів, які могли б запобігати порушенню права громадян на об'єктивну, чесну та якісну інформацію. Але й громадянське суспільство повинне бути готове для сприйняття високоякісного медійного продукту, бути вимогливим та критично мислячим. Адже некритичне сприйняття аудиторією інформації прямо впливає на кількість джинси, фейків та маніпуляцій у медіа. Якби аудиторія належним чином оцінювала якість матеріалів, то вона б відмовлялася від незбалансованих новин. А це, в свою чергу, спонукало б і журналістів змінюватися.

В Україні головною причиною невисокого рівня дотримання етичних принципів медійниками є економічна залежність. Хоча продовж останнього десятиліття й держава, й журналісти, й власники ЗМІ працюють над формулою регулювання, вдосконалено Кодекс етики українського журналіста, переформатовано роботу Комісії з журналістської етики, тривають дискусії, круглі столи на різних рівнях, вивчається досвід інших країн.

Список літератури:

1. Закон України «Про інформацію». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
2. Кострубіцька А. Особливості державного регулювання діяльності засобів масової комунікації у Європейському Союзі : дис. ... канд. наук ... URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files/bafd02be-d2eb-4d77-a7f2-fd29513fdc25.pdf>.
3. Кузнецова О. Професійна етика журналістів. Львів : ПАІС, 2007. 246 с.
4. Назарук Т. Саморегуляція в медіа. URL: <https://ms.detektor.media/print/13308/>.
5. Шеремета Я. Скопіювати системи саморегулювання медіа зі Швеції та Данії неможливо, треба їх адаптувати – експерти. URL: <http://detektor.media/community/article/176772/2020-04-29-skopiyuvati-sistemi-samoregulyuvanna-media-zishvetsii-ta-danii-nemozhливо-treba-...>

Terebus O. L., Rozhylo M. A. THE PROBLEM OF SELF-REGULATION OF THE UKRAINIAN MEDIA

The article analyses the mechanisms of regulation of journalists' professional activity in Ukraine. The peculiarities of state and non-state regulation of mass media in Ukraine are emphasized, the legislative provisions concerning the activity of Ukrainian media and journalists are considered. Attention is focused on the problem of banning interference in the journalists' professional activity, the inadmissibility of control over

the content of disseminated information. Emphasis is placed on the role of journalists, who perform perhaps the most important function in a democratic society: ensuring the right of citizens to information. The need to update the information legislation of Ukraine was identified, as well as the need for the state to recognize organizations involved in self-regulation of the media.

In order for the mechanisms of self-regulation and co-regulation to work in Ukraine, a desire, understanding of the importance of the media and their impact on society, professionalism and willingness to work by the rules are required, regardless of whether journalists like them. There should also be coordination and the ability of the regulator to influence the provision of a certain quality of the media product, certain guarantees of protection of the most vulnerable audiences from possible harmful content, the state should recognize such organizations and their role in self-regulation.

There are enough associations and unions in Ukraine which could be more active in media self-regulation. However, Ukraine has not created reliable tools that could prevent the violation of the right of citizens to objective, honest and high-quality information. But civil society must also be ready to accept a high-quality media product, be demanding and think critically. After all, the uncritical perception by the audience of information directly affects the amount of hidden advertising, fakes and manipulations in the media. If people properly evaluated the quality of the materials, they would refuse unbalanced news. And this, in turn, would encourage journalists to change. In the state, the main reason for the low level of adherence to ethical principles by the media is economic dependence. Although over the last decade the state, journalists and media owners have been working on the regulatory formula, the Code of Ethics for Ukrainian Journalists has been improved, the work of the Commission on Journalism Ethics has been reformatted, discussions and round-tables are ongoing at various levels, experience of other countries is being studied.

Key words: *activity of a journalist, mechanisms of regulation, co-regulation, self-regulation of mass media, democracy, freedom of the media.*